

A Research on the Chinese Pottery Found in the Archaeological Excavations of the Historical City Belqays

Ahmad Nikgoftar¹ ; Abed Taghavi² ; Hasan Hashemi Zarjabad³ ;
Amin Moradi³ 

Type of Article: **Research**

Pp: 205-230

Received: 2023/12/20; Revised: 2023/02/06; Accepted: 2023/02/08

 <https://doi.org/10.61882/PJAS.8.30.205>

Abstract

The historical city of Esfarayen is one of the most important and glorious cities of the Islamic period, which was one of the important provinces of Neishapur until the Mongol invasion, and shortly after the Mongol invasion and the destruction of Neishapur, it was revived and flourished more than before when the Ilkhanids came to power. At the beginning of Timur's rule, this city was severely destroyed, and from the end of Timur's period to the end of Shah Abbas Safaviy's rule, it grew relatively slowly with political ups and downs, and it was abandoned due to the attack of Afghans and population changes. One of the most important valuable goods that was exported from China to other regions from the third to the twelfth century A.H. is Celadon pottery and the other is blue-white pottery. According to the 9 seasons of archaeological exploration in Shahr-e Belqays, 5 pieces of celadon and 2 pieces of blue-white pottery have been found, which have not been studied so far, and for this reason, research was necessary. The main questions of this research are, first of all, what period do these celadons and blue-and-white porcelain belong to? Secondly, according to the technical structure and typological comparison, are the pottery produced locally or extra-regionally, and how did it enter the city of Esfarayen? The third question is the reason for the presence of this type of pottery in the historical city of Esfarayen based on the archaeological context and historical documents. The descriptive-analytical research method and data collection method is based on field and library studies. The results showed that the celadons belong to the 2nd to the 8th century A.H. and the blue-and-white pottery are dated to the beginning of the 8th to the 11th century. The celadons and blue-whites studied are completely non-native and entered the city of Esfarayen by sea and land. Due to the quality and rarity, the type of motifs and the type of lines and writing themes are related to the noble and wealthy classes of the city.

Keywords: Shahr-e Belqays, Esfarayen, Islamic Period, Chinese Pottery, Ming Dynasty.

1. Ph.D. Student in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran (Corresponding Author). **Email:** Abed.taghavi@umz.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

4. Alexander von Humboldt Postdoctoral, University of Humboldt (Alexander von Humboldt-Stiftung), Bamberg DE, Germany.

Citations: Nikgoftar, A., Taghavi, A., Hashemi Zarj Abad, H. & Moradi, A., (2025). "A Research on the Chinese Pottery Found in the Archaeological Excavations of the Historical City Belqays". *Parseh J. Archaeol Stud.*, 8(30): 205-230. <https://doi.org/10.61882/PJAS.8.30.205>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-972-en.html>



Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH).

Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH). This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

© The Author(s)



Introduction

Due to the strategic position of the land of Iran, which has always been on the path of important East-West communication routes from the past to the present, with a branch of the Silk Road passing through its soil as an intermediary between the civilizations of the Far East, especially China and Its western neighbors were like Iraq and Syria. Among the goods exported from China are the famous Celadon pottery and blue-and-white pottery. Due to the importance of Celadon and blue-and-white pottery, many countries were competing with each other based on their geographical region at that time to take over the market for the products of this art and industry. China was the main manufacturer of this product and Iran was the main highway for the commercial connection of this product to Europe and Africa. The city of Esfarayen is one of the important cities of the Islamic period, which was located on the commercial route of the Silk Road (Moghdisi, 1982: 566); (Ibn-e Howqal, 1986: 188; Jihani, 1988: 149); (Ibn-e Khurdazbah, 1991: 222). Due to the presence of powerful rulers and politicians such as Abu al-Abbas Esfarayeni in the Samanid and Ghaznavid periods, in the Seljuq and Ilkhanid periods such as Saeed Malik Bahauddin Juvini and in the Safavid period, Abu Muslim Khan enjoyed special growth and development and is one of the most prosperous and prosperous cities. Khorasan was considered that the commercial highways passed through this city (Aubin, 1971:121). In addition to crossing the trade route, the existence of thriving markets (Idrisi, 1409 AH, Vol. 2: 690-693) (Hamiri, 1984: 56), and the production of important goods such as: cloth, metal containers, pottery, makes merchants and In addition to supplying goods imported from far away to this city, merchants should distribute the goods produced in this city to nearby cities and distant places, especially the Iranian plateau, Shamat, Anatolian Peninsula, North Africa, etc. One of the most important imported goods and popular among the governors and residents of this city is the dishes known as Celadon and Blue White, of which 5 pieces of such dishes have been discovered in archaeological excavations (Nikgoftar, 2014). Considering the discovery of this pottery from the archaeological context and the lack of introduction and study of it, and from the mention of writing marks on their surface, the upcoming article tries to analyze them in the context of history and archeology in addition to introducing and reading the lines.

Discussion and reasoning:

In the archaeological excavations of the city of Esfarayen, a total of 4 pieces of celadon pottery were found, one of which is of the Yue type (3rd-4th century) and the rest is of the Lank Chuan type (6th and 7th century). By examining and comparing these types of pottery, it can be said that in addition to neighboring areas and extra-regional areas, there has been direct or indirect trade with China since the 3rd century, considering the increase in the number of Lankchuan pottery related to the 6th century. And seventhly, from the reference of historical documents about the rule of the Jovini family over

this city, their good relations with the Genghis family and the handing over of the government of the western part of Khorasan to this family (Jovini, 2012, vol.2, 222) and the political-economic journey of this family to Mongolia (ibid.: 222) and from the discovery of coins from this period in neighboring regions (Nikgoftar & Behnamfar, 2008) and extra-regional (ТЮНИБЕКЯАН, 2003) it can be said that in this period, Lank Chuan pottery came through the trade route of the Silk Road. That Esfarayen was located in one of these important commercial branches (Maghdisi, 1982: 566); (Ibn-e Howqal, 1986: 188; Jihani, 1988: 149); (Ibn-e Khurdazbah, 1991: 222) entered this city. Among other pottery that can be seen in China and Islamic lands in a significant way after Celadon is blue-and-white pottery, the production of these vessels became common in the states of Jijiang, Jianshui, Yusi and Jiangshan from the Yuan Dynasty, but the best type in the Jindjin states in the city of Chin Khwa (Chin-Hwa), which was related to the imperial furnaces (Bahranipour, 2022: 8). In the archaeological excavations in Shahr-e Belqays, 2 pieces of blue-and-white pottery were identified, which according to the decorations and technical structure belong to the late Timurid and Safavid periods and the Ming period in China. It has been stated that according to the reference of historical documents and archaeological data mentioned above about the importance, value and use of these vessels and from the motifs and lines used and the examination of the technical structure of the vessels which proves that they are non-native, in general, it can be He said that these dishes were made for the order or use of the rich class and nobles in this city.

Conclusion

By studying the piece of Chinese pottery in the city of Esfarayen, so far, two prominent pottery types of Celadon and blue-and-white have been obtained, the first group of Celadon; that by comparative comparison of this species in terms of technical structure such as; The type of paste, glaze and construction form with examples of ceramics obtained from the sites of the Islamic period such as; Siraf, Mehruban, Kish, Neishapur, and Bandar Najiram, it can be said that this type of celadon is imported and non-native, and in terms of chronology, it is similar to the Yue and Lank Chuan types at the same time as the Samanian period until the end of the Ilkhanate period. The increase in the number of Lankchuan type of celadon along with other archaeological evidence and historical documents prove the prosperity and prosperity of this city in the Ilkhanid period and a transregional and global trade connection. Among the other types of pottery that were mentioned are blue-and-white pottery, according to the comparative studies and examination of their technical structure, this type is also imported, according to the references in the historical documents about the destruction of this city in the attack of Timur and its lack of prosperity. It can be said that the presence of this type of pottery in this city dates back to the late Timurid period and the early Safavid period, during which time this city prospered again. According to the taxonomic examination and comparison

of the pottery, which is completely similar to the pottery discovered in Hormuz, Taiwan, and the samples obtained from North Africa, it can be said that probably these pottery were indirectly and transregionally and globally from China to the port of Hormuz. And through the south-north highway and through the Jerjan-Tos commercial road, which was restored and reconstructed by Amir Ali Shir Navai in this period, he entered the city of Safrayan. Due to the rarity, quality of construction, themes and motifs, and on the one hand, historical documents indicate that these dishes were used in royal banquets or royal tombs, and from the discovery of these pieces from the citadel and noble houses, it can be said that these dishes are unique to The privileged and prosperous classes belonged to the historical city of Esfarayen. In general, the Chinese writings in the blue-and-white earthenware of Esfarayen city are as follows: the text of container number 9, the writing on the bottom of the container is incomplete and illegible, and the text on the bottom of the container contains the Chinese word called (peace, comfort), (longevity), (happiness) and (health). The text of container number 13 is written with the comparison and typology of the Chinese word *du-ming-nlen-zuo*, meaning the construction of the Ming period.

Acknowledgements:

We are grateful to Mrs. Tehmina Bazadar, assistant professor of East Asian languages and literature, for reading the Chinese words on the pottery, and we are also grateful to Mrs. Akram Rashidi for designing the pottery.

Observation Contribution

Regarding the extraction of the article from the doctoral thesis, the writhing was done by the first author with the guidance and supervision of second author.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

پژوهشی بر سفالینه‌های چینی مکشوف از کاوش‌های باستان‌شناسی شهر تاریخی بلقیس

احمد نیک‌گفتار^I ID؛ عابد تقوی^{II} ID؛ حسن هاشمی زرج‌آباد^{III} ID؛ امین مرادی^{IV} ID

نوع مقاله: پژوهشی

صن: ۲۳۰ - ۲۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۹؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۹

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.61882/PJAS.8.30.205>

چکیده

شهر تاریخی اسفراین، معروف به «شهر بلقیس»، یکی از شهرهای مهم و با شکوه دوران اسلامی است که بین راه تاریخی جرجان و نیشابور واقع شده است. اسفراین در دوران سامانیان و غزنویان از ولایات مهم نیشابور بود و مدت زمان اندکی پس از ایلغار مغول و نابودی نیشابور، با روی کار آمدن ایلخانیان احیا و بیش از پیش شکوفا شد. در ابتدای حکومت «تیمور»، این شهر به شدت تخریب و از اواخر دوره تیموری تا اواخر حکومت «شاه عباس صفویه» با فراز نشیب‌های سیاسی نسبتاً آرام روبه رشد بوده و با حمله «افغان»‌ها و تغییرات جمعیتی این شهر به صورت کامل متروک می‌شود. یکی از مهم‌ترین کالاهای با ارزش که از قرن سوم تا دوازدهم هجری قمری از چین به مناطق دیگر صادر می‌شده است، ظروف سفالی سلاذن و دیگری ظروفی معروف به آبی-سفید است. از دوره صفویه علاوه بر واردات سفالینه‌های آبی-سفید، گونه‌های از همین نوع در داخل ایران تولید می‌شد؛ با توجه به ۹ فصل کاوش باستان‌شناختی در شهر بلقیس، ۵ قطعه سلاذن و ۲ قطعه سفال آبی-سفید به دست آمده است که در مورد آن‌ها تاکنون مطالعاتی صورت نگرفته و به همین منظور پژوهش ضرورت یافت. هدف این پژوهش علاوه بر معرفی سفالینه‌های چینی، مشخص نمودن ارتباطات فرهنگی درون منطقه‌ای و برون منطقه‌ای، بازخوانی خطوط نوشته شده در دو قطعه سفال آبی-سفید است. پرسش‌های اصلی این پژوهش این است که، اولاً این سلاذن‌ها و چینی‌های آبی-سفید مربوط به چه دوره‌ای است؟ دوماً سفال‌های مورد مطالعه با توجه به ساختار فنی و مقایسه گونه‌شناختی، تولید محلی یا فرمانطقه‌ای است و از چه طریقی وارد شهر اسفراین شده است؟ سومین این‌که، دلیل حضور این‌گونه از سفالینه‌ها در شهر تاریخی اسفراین براساس بافت باستان‌شناسی و اسناد تاریخی بیانگر چیست؟ روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه جمع‌آوری اطلاعات برپایه مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای است. نتایج نشان داد که سلاذن‌ها از لحاظ دوره زمان بین قرن دوم تا هشتم هجری قمری مربوط است و سفالینه‌های آبی-سفید به اوایل قرن هشتم تا یازدهم هجری قمری تاریخ‌گذاری می‌شوند. سلاذن‌ها و آبی-سفیدهای مورد بررسی تماماً غیربومی و از طریق راه دریایی و خشکی وارد شهر اسفراین شده است. با توجه به کیفیت و نایاب بودن، نوع نقوش و نوع خطوط و مضامین نوشتاری مربوط به طبقات اعیان نشین و ثروتمند شهر مربوط می‌باشد.

کلیدواژگان: شهر بلقیس، اسفراین، دوران اسلامی، سفالینه‌های چینی، سلسله مینگ.

I. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

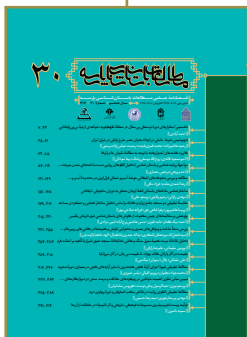
II. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول).

Email: Abed.taghavi@umz.ac.ir

III. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

IV. پس‌ادکترای باستان‌شناسی، دانشگاه بامبرگ (الکساندر فون هومبولت-استیفتانگ)، بامبرگ، آلمان.

ارجاع به مقاله: نیک‌گفتار، احمد؛ تقوی، عابد؛ هاشمی زرج‌آباد، حسن؛ و مرادی، امین؛ (۱۴۰۳). «پژوهشی بر سفالینه‌های چینی مکشوف از کاوش‌های باستان‌شناسی شهر تاریخی بلقیس». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۸ (۳۰): ۲۰۵-۲۳۰. <https://doi.org/10.61882/PJAS.8.30.205>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-972-fa.html>



فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. © ۱۴۰۳ ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)



مقدمه

از جمله عوامل تأثیرگذار بر سفالینه‌های ایرانی، از لحاظ شیوه ساخت یا نوع تزئینات، اقلیم و موقعیت جغرافیایی این سرزمین است که همواره در مسیر شریان مهم ارتباطی شرق-غرب قرار داشته است؛ در این زمینه، عبور قسمت طولی از جاده ابریشم از داخل خاک ایران باعث گسترش نقش واسطه بین تمدن‌های شرق دور، به خصوص چین و همسایگان غربی ایران، مانند عراق و سوریه می‌گشت. چین از طریق این شاهراه، روابط تجارت خود را با ایران، عراق، سوریه و مصر گسترش داده و محصولات خود را به اقصی نقاط دنیای باستان صادر می‌کرد؛ از جمله کالاهای صادر شده از چین، صنایع دستی و به خصوص سفالینه‌های آن بود.

سفال در ادوار گوناگون با روش‌ها، مواد و نقوش هنری مختلف ساخته شده و این تفاوت‌های گوناگون جلوه‌های بصری متفاوتی از این هنر را عرصه می‌دارد؛ از جمله گونه‌های مختلف سفال که در تاریخ هم حضور مؤثری داشته و مناطق مختلف جهان از چین تا اروپا و نیز شمال آفریقا را درنوردیده، سفالینه‌های معروف سلادن و سفالینه‌های آبی-سفید است. اهمیت سفال سلادن و آبی-سفید چنان بود که در امور اقتصادی از طریق صادرات تأثیری کاملاً مستقیم برجای می‌گذاشت و بسیاری از کشورها براساس منطقه جغرافیای خود در آن زمان سعی در به دست گرفتن بازار محصول این هنر و صنعت به رقابت با یک‌دیگر می‌پرداختند. دو کشور چین و ایران در گذشته به عنوان دو قطب تولیدی و صادرات سلادن و سفال آبی-سفید به شمار می‌رفتند. چین به عنوان سازنده اصلی این محصول و ایران به عنوان شاهراه اصلی ارتباطی در تجارت بین آسیا با اروپا و آفریقا در گذشته نقش‌های اصلی این روند تجاری را برعهده داشته‌اند. دشت اسفراین به مرکزیت شهر تاریخی اسفراین «شهر بلقیس» یکی از شهرهای مهم دوران اسلامی است که در مسیر جاده ارتباطی ابریشم در بین جرجان و نیشابور قرار داشته است که در متون و اسناد تاریخی به‌کرار به آن اشاره شده است (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۶۶؛ ابن حوقل، ۱۳۶۵: ۱۸۸؛ جیهانی، ۱۳۶۷: ۱۴۹؛ المسالک، ۱۳۶۷: ۲۲۲). این شهر به دلیل داشتن حکام توانمند در دوران سامانیان و غزنویان هم چون «ابوالعباس اسفراینی»، در دوران سلجوقیان و ایلخانیان حاکم و سیاستمدارانی هم چون «سعید ملک به‌الدین جوینی» و در دوره صفویه «ابومسلم خان چاپشلو» از رشد و بالندگی خاصی برخوردار بوده و از مهم‌ترین شهرهای آباد و پر رونق خراسان به‌شمار می‌رفت که مورد حمله «ازبک»‌ها قرار می‌گیرد (اسکندر بیک منشی، جلد دوم، ۱۳۷۷: ۶۹۶-۶۹۴). در این ادوار، یکی از مهم‌ترین شاهراه‌های تجاری از این دشت عبور می‌کرد (ابن، ۱۹۷۱: ۱۲۱). علاوه بر عبور راه تجاری، وجود بازارهای پررونق (ادریسی، ۱۴۰۹ هـ.ق.، ج. ۲: ۶۹۰-۶۹۳؛ حمیری، ۱۹۸۴: ۵۶؛ سهرابی، ۱۳۱۰: ۵۲۳-۵۲۴)، و تولید کالاهای مهمی هم چون: پارچه، ظروف فلزی، سفالینه‌ها باعث می‌شده که تجار و بازرگانان علاوه بر عرضه کالاهای وارده از دوردست را در بازارهای این شهر، کالاهای تولید شده در این دشت را به شهرهای مجاور و نقاط دور دست، به‌ویژه فلات ایران، شامات، شبه جزیره آناتولی، شمال آفریقا و... توزیع کنند. یکی از مهم‌ترین کالاهای وارداتی و مورد محبوب حکام و ساکنین این شهر ظروف معروف به سلادن و آبی-سفید است. طی کاوش‌های باستان‌شناختی در شهر تاریخی بلقیس چندین ظرف سفالی از نوع چینی به دست آمده که بعضی از آن‌ها دارای نشان و علائم نوشتاری بوده است (نیک‌گفتار، ۱۳۹۴). پژوهش پیش‌رو می‌کوشد چینی‌های وارد شده به شهر تاریخی اسفراین را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

روش پژوهش: این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته است. شیوه گردآوری اطلاعات بر پایه مطالعات میدانی (داده‌های به دست آمده از کاوش‌های باستان‌شناسی) و کتابخانه‌ای است. در جریان کاوش‌های صورت گرفته در مجموعه شهر تاریخی بلقیس چندین قطعه سفالینه سلادن و چینی آبی-سفید که برخی از این سفالینه‌های آبی-سفید دارای نوشتار

چینی بود که پس از مقایسه و گونه‌شناختی با نمونه سفال‌های به دست آمده از مناطق همجوار و فرامنطقه‌ای مورد خوانش و بازنگری قرار گرفت. در این پژوهش روش تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت کیفی است.

پیشینه پژوهش

با توجه به موضوع پژوهش، پیشینه از دو منظر قابل بررسی است؛ ابتدا پژوهش‌های باستان‌شناسانه در شهر تاریخی بلقیس است. پژوهش‌های باستان‌شناسی در شهر تاریخی بلقیس برای نخستین بار سال ۱۳۴۶ ه.ش. به سرپرستی «محمد مشیرپور» انجام شد. پس از این با یک وقفه طولانی بعد از انقلاب در سال ۱۳۸۶ ه.ش. اولین فصل کاوش به صورت علمی به منظور تعیین حریم شهر تاریخی بلقیس به سرپرستی «علی‌اکبر وحدتی» صورت گرفت (وحدتی، ۱۳۸۶: ۲۰)، فصل دوم کاوش به سرپرستی «وحدتی» و «نیک‌گفتار» در سال ۱۳۸۸، فصل سوم به سرپرستی «فرجامی» و «ستوده» در سال ۱۳۸۹، فصل چهارم به سرپرستی «فرجامی» و «نیک‌گفتار» در سال ۱۳۹۰ و از فصل پنجم تا نهم به توسط «نیک‌گفتار» (نیک‌گفتار، ۱۳۹۸: ۱۳۷۸) انجام گرفت.

بخش دوم مطالعات، شامل مطالعات نظری چاپ شده در رابطه با بررسی‌های میدانی و کاوش‌های باستان‌شناسی و گزارش‌های منتشر نشده و مقالات انتشار یافته در زمینه سفالینه‌های تولید شده در شهر اسفراین می‌باشد.

بسیاری از گزارشات باستان‌شناسی و بررسی‌های میدانی در این شهر تاریخی در آرشیو پایگاه شهر تاریخی بلقیس موجوداند که هنوز منتشر نشده‌اند. گزارش‌های کاوش فصل دوم (وحدتی و نیک‌گفتار ۱۳۸۸)، نیک‌گفتار (۱۳۹۱)، فرجامی و ستوده (۱۳۸۸)، فرجامی و نیک‌گفتار (۱۳۹۰)، نیک‌گفتار (۱۳۹۲ و ۱۳۹۷) از این گروه‌اند. دو پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی نیز در رابطه با بررسی میدانی شهر تاریخی بلقیس (نیک‌گفتار، ۱۳۸۷) و بررسی سفال‌های اسلامی مکشوف از شهر تاریخی بلقیس (کمال‌هاشمی، ۱۳۹۰) در دانشگاه تهران و دانشگاه سیستان و بلوچستان کار شده است.

در رابطه با یافته‌های سفالین حاصل از فعالیت‌های باستان‌شناختی در شهر بلقیس پژوهش‌هایی بدین شرح به انجام رسیده است؛ اولین مقاله علمی در زمینه سفال توسط «وحدتی» تحت عنوان «شهر بلقیس: سفال و یافته‌های کوچک» (وحدتی، ۱۳۸۸)؛ مقاله‌ای در مورد سفالینه‌های قرن چهارم هجری قمری توسط «زارعی» و همکاران (۱۳۹۵) با موضوع «طبقه‌بندی گونه سفالینه‌های لعاب‌دار قرن ۲ تا ۴ ه.ق. کشف شده از شهر تاریخی بلقیس (اسفراین کهن)»؛ مقاله‌ای در زمینه پتروگرافی توسط «عباس‌آبادی» و همکاران (۱۳۹۷) «بررسی پتروگرافی سفال‌های اسلامی شهر بلقیس اسفراین، خراسان شمالی»؛ و مقاله دیگر توسط «نیک‌گفتار» (۱۴۰۰) با عنوان «سفال لعاب‌پاشیده در شهر بلقیس» به چاپ رسیده است.

در مورد چینی‌های به دست آمده از منظر فرهنگی دشت اسفراین (شهر بلقیس) تاکنون مطالعه‌ای صورت نگرفته است. اولین اشاره به کشف سلادن در منظر فرهنگی دشت اسفراین را می‌توان از گزارش کاوش‌های «مشیری» ترانشه IV (TIP) در سال ۱۳۴۶/۰۶/۲۱ اشاره کرد (بی‌نا، ۱۳۴۶)؛ پس از آن، در کتاب پژوهش‌های باستان‌شناختی در شهر بلقیس به قلم وحدتی اشاره‌ای مختصر به توصیف یک قطعه سلادن متعلق به قرن سوم-چهارم هجری قمری و مقایسه آن با سلادن‌های به دست آمده از نیشابور شده است (وحدتی، ۱۳۸۹: ۱۱۵) و تاکنون هیچ‌گونه مطالعه‌ای علمی در این زمینه صورت نگرفته است.

پیشینه تولید و صادرات سفال چینی

سفال و چینی برای قرون متمادی یکی از مهم‌ترین کالاهای تولیدی در ایران و چین به‌شمار رفته و نقش مهمی در عرصه اقتصاد، فرهنگ، صنعت و هنر این کشورها ایفا کرده است. اهمیت سفال به‌عنوان ماده تجاری در اقتصاد هر دو کشور، سبب رقابت‌های تنگاتنگ و آمیختگی شدید سنت‌های سفالگری شده است؛ به‌شکلی که در بعضی از دوره‌ها این روابط به اوج خود رسیده است. درمیان سفال‌های چین، سفال «سلادن» و «آبی-سفید» یکی از رایج‌ترین و شناخته‌ترین سفال در جهان مطرح بوده است. این‌گونه سفالینه‌ها در دوران اسلامی بدون وقفه از چین به اکثر کشورهای جنوب شرق آسیا، خاورمیانه و آفریقا صادر می‌شده است. دلیل رواج و اهمیت ظروف چینی در این بود که شایع کرده بودند که خاک چین این خاصیت را دارد که اگر غذای مسمومی را در آن بریزند خرد خواهد شد (آذری، ۱۳۶۷: ۸).

تکنیک و فن ساخت ظروف چینی، در چین به اواخر دوره سلسله هان، هم‌زمان با سلسله اشکانی در ایران برمی‌گردد. ظروف این دوره، در واقع چینی واقعی نبود، اما از لحاظ فنی مرحله میان ظروف لعاب‌دار و ظروف چینی واقعی به‌شمار می‌رفت (بصیری و کاتب، ۱۳۹۵: ۵۲). در زمان سلسله تانگ (Tang)، (۹۰۷-۶۱۸ م.) در پی کشف راه‌های دریایی و بازارهای جدید در طول اقیانوس هند، تجارت خارجی با دنیای غرب رونق گرفت (فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۳۳). در این دوره هم‌زمان با اواخر دوره ساسانیان ظروف چینی واقعی از جنس کائولن در مقادیر زیادی توسط کارخانه‌های چینی‌سازی تولید و حتی به کشورهای خارج صادر می‌شد. قطعات فراوانی از این ظروف چینی مربوط به دوره تانگ در بسیاری از سایت‌های باستان‌شناختی کشورهای مانند: عراق، ژاپن، فیلیپین، ایران و مصر به‌دست آمده است (همانجا).

مبادلات فرهنگی بین چین و ایران در زمان سلسله «سونگ» (۱۲۷۹-۹۶۰ م. مقارن با دوره سلجوقی هم‌زمان با پیشرفت دریانوردی ازدیاد و تنوع یافت. مدارک باستان‌شناسی نشان می‌دهد که در این دوره مقدار زیادی ظروف چینی و منسوجات ابریشمی چین به ایران صادر می‌شده است و نمونه‌های از این ظروف در جزیره کیش و خراسان به‌دست آمده است (لیانگ، ۱۳۷۳: ۳۸). در دوره مغول چین، یعنی سلسله «یوان» (yuan) (۱۳۶۸-۱۲۷۹ م. علاوه بر تداوم استفاده از ظروف چینی فوق، ظروف آبی-سفید نیز رواج یافت و چون دو کشور چین و ایران به ترتیب به وسیله دو برادر مغولی «قوبیلای قآن» و «هولاکو خان» اداره می‌شد، ارتباط دو کشور بسیار گسترده و شکوفا شد. علاوه بر مراودات سیاسی، فرهنگی و مذهبی، ارتباط تجاری به‌طور دائم برقرار بود و کالاهای دو طرف از راه خشکی و دریا متقابلاً مبادله می‌گردید. اوج رونق تولیدات چینی آبی-سفید به دوره سلسله «مینگ» (۱۶۴۴-۱۳۶۸ م. مربوط می‌شود که با عصر تیموری و صفویه ایران هم‌زمان است (جدول ۱).

جدول ۱: سلسله‌های حکومتی ایران و چین (امامی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶).

Tab. 1: The series of governments of Iran and China (Emami et al., 2018: 6).

سلسله‌های تاریخی چین (Prinsloo et al., 2005: 2)	قدمت زمانی (Prinsloo et al., 2005: 2)	سلسله‌های ایرانی هم‌زمان (زرین کوب، ع. ۱۳۸۴)
هان (Han)	206 BC – 220 AD	ساسانیان و اشکانیان
سانگ شمالی (Northern Song)	960-1127 AD	خلافت عباسیان، غزنویان، سلجوقیان، آل بویه
سانگ جنوبی (Southern Song)	1127-1279 AD	سلجوقیان، خوارزمشاهیان، ایلخانان
یوان (Yuan)	1279-1368 AD	ایلخانان، مغفریان، تیموریان
مینگ (Ming)	1368-1644 AD	تیموریان، آق‌قویونلو، صفویان
چینگ (Qing)	1644-1911 AD	افشاریان، زندیان، قاجاریان

گونه‌شناسی ظروف چینی مکشوف از شهر بلقیس اسفراین

طی کاوش‌های باستان‌شناختی مشیری در قبل از انقلاب، در دوره بعد از انقلاب در فصل اول کاوش (وحدتی، ۱۳۸۶: ۲۰)؛ در فصل چهارم (فرجامی و نیک‌گفتار، ۱۳۹۰)، فصل پنجم (نیک‌گفتار، ۱۳۹۱) در شهر تاریخی بلقیس اسفراین علاوه بر سفال‌های ادوار مختلف اسلامی، سفال‌های از جنس چینی یافت شده که با توجه به قرارگیری این شهر در مسیر جاده ابریشم از شرق آسیا به این شهر تجارت شده‌اند؛ به‌طور کلی تاکنون دو گروه از سفال‌های چینی، یعنی سلادن و آبی-سفید تعلق به دوره‌های مختلف امپراتوری چین یافت شده است که به شرح آن‌ها خواهیم پرداخت.

۱. سلادن‌ها

عنوان سلادن، به ظروفی اطلاق می‌شود که دارای خمیره چینی (Procelain) است که در فرآیند پخت به دلیل وجود آهن در لعاب، رنگ آن به صورت سبز، سبز متمایل به خاکستری و برخی مواقع به دلیل شرایط اکسیداسیون، رنگ لعاب به قهوه‌ای و یا خاکستری روشن نیز می‌گراید (فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۳۳). خاک سلادن‌ها از جنس خاک چینی، شامل کائولین (Kaolinite) است که با مخلوط کردن آب به این خاک فوق‌العاده چسباننده و قابلیت شکل‌پذیری بالاست. حداقل حرارت برای پخت آن حداقل ۱۲۶۰ درجه سانتی‌گراد یا ۲۳۰۰ درجه فارنهایت است.

تاکنون قدیمی‌ترین سلادن‌های تولید شده در چین مربوط به سلسله شانگ (۱۰۴۶-۱۶۰۰ پ.م.) از نوع پروتو-پروسیلین (Proto-Porcelain) در ایالات چکینگ تولید شده است (Chen, 2000: 3). مهم‌ترین کوره‌های این دوره، کوره‌های شائو هسینگ (Tregear, 1987: 5) و کوره‌های حاشیه رودخانه نینگ بو (Lee, 1956: 1) اشاره کرد؛ اما سلادن‌های که به صورت خالص از خاک چینی ساخته شده مربوطه به امپراتوری دوره هان (۲۰۶-۲۲۱ م.) می‌باشد. از مهم‌ترین کوره‌های این دوره، کوره‌های شانگ در شمال چکینگ بوده است؛ این ایالات تا سلسله‌های «وی» (Wei)، (۲۲۰-۲۶۵ م.)، «جین» (Jin) (۲۶۵-۴۲۰ م.) و سلسله «تانگ» (۶۱۸-۹۰۷ م.) هم‌چنان به تولید سلادن می‌پرداختند (Chen, 2000: 3). در دوره تانگ، سلادن‌ها در دشت نینگ-شائو کینگ در شرق چکینگ ساخته می‌شدند (Yun, 2005: 12). ساخت سلادن از جنس چینی از نوع سلادن در دوره سونگ (۹۶۰-۱۲۷۹ م.) از لحاظ ساختار فنی و تکنیک‌های تزئینی به اوج ظرافت و زیبایی رسید. در این برهه زمانی در بخش جنوبی چکینگ در منطقه لانگ چوان، و در بخش شمالی و جنوبی چین در کوره‌های کوون و یائوجو تا دوره «یوان» و «مینگ» این تولیدات ادامه داشت (meldley, 84: 1974). پس از این دوره در دوره یوان و دوره مینگ این‌گونه سلادن تولید و صادر می‌شده است. بنا به اظهارات پژوهشگران این‌گونه سفال از دوره مینگ به دلیل ساخت سفال مشهور به نام «آبی-سفید»، کوره‌های سلادن تولید خود را کم کرده و به‌طور کلی رو به افول بوده است (Deng, 2011: 49؛ فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۳۳).

۱-۱. گونه سلادن‌های شهر تاریخی بلقیس اسفراین

۱-۱-۱. سفال گونه یوننه مکشوف در شهر بلقیس اسفراین

طی گمانه‌زنی جهت تعیین حریم شهر تاریخی بلقیس در سال ۱۳۸۶، یک قطعه سفال چینی از گمانه U9 واقع در شارستان شهر کهن اسفراین به دست آمده است. این قطعه چینی براساس اظهارات کاوشگر درمیان سفال‌های سده چهارم هجری قمری یافت شده که دارای لبه بیرون آمده به قطر ۲۲ سانتی‌متر با طرح دال‌بری که دارای لعاب صدری‌رنگ روی آن را پوشانده است (شکل ۱) و آن را قابل مقایسه و هم‌زمان با نمونه‌های سده چهارم هجری قمری نیشابور دانسته است (وحدتی، ۱۳۸۹: ۱۱۵). این قطعه سفال با مشخصات ذکر شده و محدوده زمانی احتمالاً از گونه یوننه

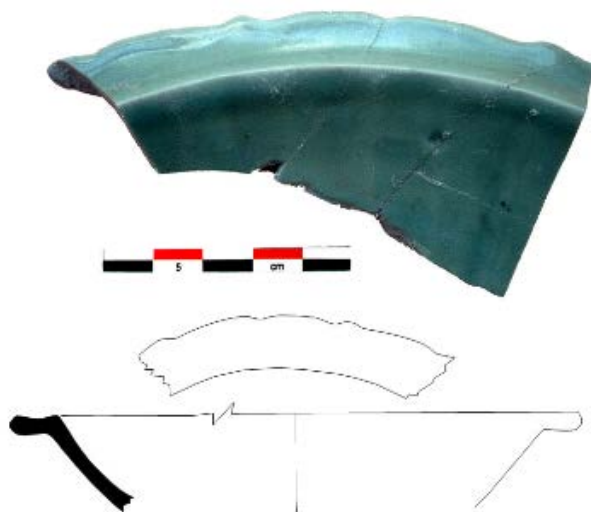
بوده است. این سفال با نمونه یوئه مکشوف در نیشابور (Wilkinson, 1973: 258)، (شکل ۲) و نمونه‌های به دست آمده از کاوش‌های سیرجان (افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸۰) قابل مقایسه است.

۱-۱-۲. سلادن گونه یوئه

ساختار فنی گونه یوئه: جنس این نوع ظروف از خمیره سنگی بسیار ظریف با بافتی متراکم خمیره به رنگ نخودی تا خاکستری روشن و خاکستری تیره متغیر است (Tampeo, 1989: 52) که دو سطح داخلی و بیرونی با لعاب شیشه‌ای به رنگ خاکستری مایل به سبز یا سبز-زرد پوشانده شده است (Priestman, 2013: 661).

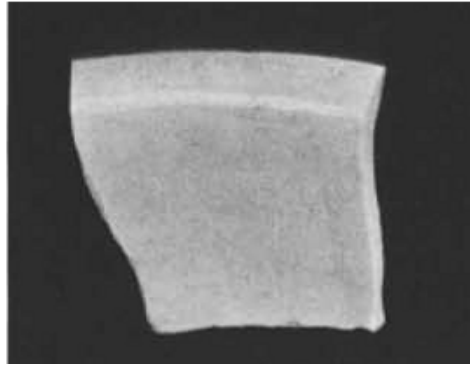
متداول‌ترین فرم‌های یوئه شامل: کوزه، ظروف شراب‌خوری نظیر فتجان و نیز بخوردان، کاسه، کوزه، قلمدان، جعبه، بشقاب، دیگ، کاسه‌های تخت (نعلبکی)، سینی و هم‌چنین اسباب‌بازی‌های بچه‌ها از قبیل: سگ، اسب کوتاه و جوجه است. فرم اغلب سلادن‌های یوئه که در خارج از چین و در مناطق مختلف جهان اسلام به دست آمده شامل: کاسه، کوزه و آفتابه است (Tampeo, 1989: 52؛ فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۳۹).

این‌گونه از سفال از قرن سوم پیش از میلاد تا ۶ هجری قمری در منطقه یوئه در جنوب چین تولید می‌شده است (Li, 2010: 220). قدیمی‌ترین سلادن وارد شده به ایران از طریق دریا از گونه یوئه براساس کاوش‌های باستان‌شناختی در سیراف (Whitehouse, 1968: 17)، ماهرویان (اسماعیلی، ۱۳۸۹: ۲۰۲)، دشت میناب (Williamson, 1987: 11) به قرن سوم هجری قمری / نهم میلادی تاریخ‌گذاری شده‌اند قطعات از این‌گونه از راه‌های زمینی وارد نواحی داخلی ایران شده که نمونه‌های از آن در کاوش‌های ری و نیشابور یافت شده است (Millwright, 2010: 42-43). در محوطه‌های خارج از ایران مربوط به قرن سوم هجری قمری در صحار، محوطه کوش در رأس‌الخیمه، بصره، کوفه، واسط، سامرا، جمیرا در امارات متحده عربی، برهم‌آباد در سند اشاره کرد (فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۳۹). حضور سلادن‌های گونه یوئه از قرن پنجم هجری قمری کم‌رنگ‌تر می‌شود و به دنبال آن سفال لانک‌چوان جایگزین می‌شود (امامی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶)؛ دلیل افول این‌گونه سفال به وجود آمدن کوره‌های لانک‌چوان در چکینگ جنوبی در زمان سلسله سونگ شمالی و دیگری نازک بودن نسبی لعاب آن‌ها ذکر شده است (فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۳۶).



شکل ۱: سلادن قرون سوم و چهارم هجری قمری مکشوف از شهر بلقیس اسفراین (وحدتی، ۱۳۸۹: ۱۱۵).

Fig. 1: celadon of the 3 and 4th century A.H. discovered from the Shahr-e Belqays Esfarayen (Vahdati, 2010: 115).

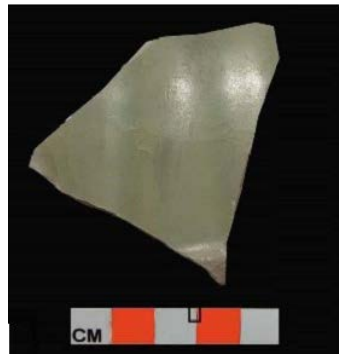


شکل ۲: سلادن قرون سوم و چهارم هجری قمری مکشوف از کاوش‌های باستان‌شناختی نیشابور (Wilkinson, 1973: 258).
 Fig. 2: Seladan of the 3 and 4th century A.H discovered from the archaeological excavations of Neishabur (Wilkinson, 1973: 258).

۱-۲. سلادن‌های لانگ‌چوان مکشوف از شهر تاریخی بلقیس اسفراین

سلادن‌های لانگ‌چوان به دست آمده از شهر تاریخی بلقیس اسفراین که چهار قطعه را شامل می‌شود، به شرح ذیل است.

قطعه سلادن شماره ۱: این قطعه از نوع لبه ساده، خمیره از نوع خاک چینی، بافتی متراکم به رنگ خاکستری متمایل به سفید، با پخت بالا که در سطح بیرونی آن دارای تزئیناتی خیاری زیرلعاب است. در سطح لعاب ترک‌های ریز وجود دارد (نیک‌گفتار، ۱۳۹۴)، (شکل ۳). این نوع سفال از لحاظ رنگ لعاب و شیاره‌های بیرونی قابل مقایسه با نمونه به دست آمده از بندر تاریخی نجیرم است (شکل ۴)، (توفیقیان، ۱۴۰۰: ۱۹۸).



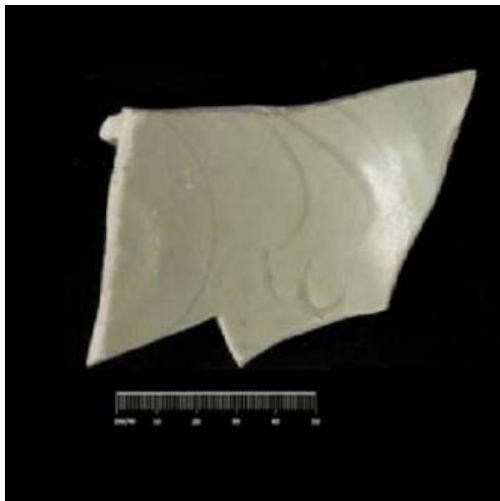
شکل ۴: نمونه سلادن لانگ‌چوان مکشوف از بندر تاریخی نجیرم قابل مقایسه با نمونه شهر بلقیس (توفیقیان، ۱۴۰۰: ۱۹۸).
 Fig. 4: Long Chuan Celadon discovered from the historic port of Najiram, comparable to the sample from Balqis city (Toufiqian, 2021: 198).



شکل ۳: سلادن لانگ‌چوان مکشوف از شهر بلقیس اسفراین (نیک‌گفتار، ۱۳۹۴).

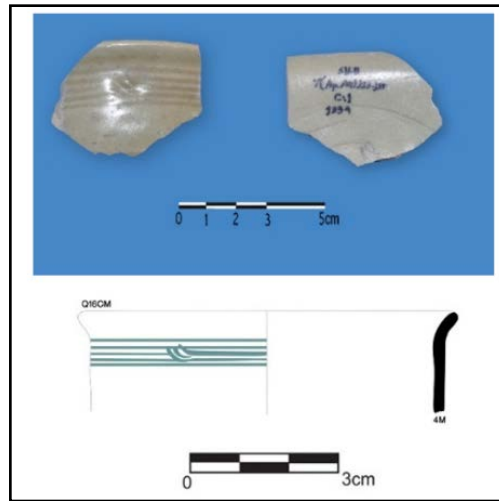
Fig. 3: The Longchuan sladden discovered from the Shahr-e Belqays Esfarayen (Nikgoftar, 2014).

قطعه سلادن شماره ۲: این قطعه از داخل ارگ شهر بلقیس از ترانشه (AP-AQ) ۱۲۲، ۱۲۳ و ۱۲۴ به دست آمده است (شکل ۵). این قطعه از نوع لبه ساده کمی متمایل به خارج، دارای خمیره چینی به رنگ خاکستری روشن، بافتی متراکم با پخت عالی، سطح داخلی و بیرونی آن دارای نقش کنده هندسی زیرلعاب می‌باشد (نیک‌گفتار، ۱۳۹۴). این قطعه از لحاظ رنگ لعاب و نقوش داخلی قابل مقایسه با نمونه سلادن در جنوب ایران (شکل ۶) و نمونه‌های به دست آمده از محوطه قلعه سنگ در جنوب ایران می‌باشد (افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸۴، طرح ۲۲ و ۲۳).



شکل ۶: نمونه سلادن لانگ‌چوان مکشوف از جنوب ایران در مجموعه ویلیامسون (توفیقیان، ۱۴۰۰: ۱۹۸).

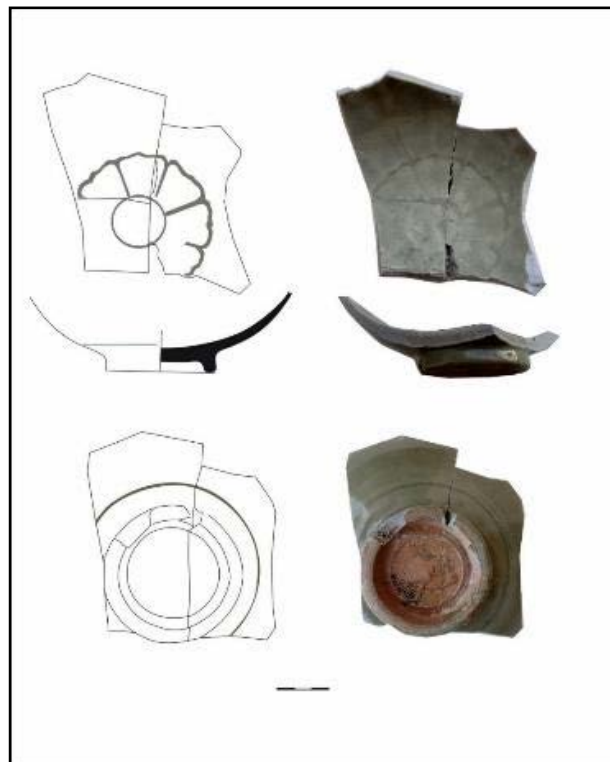
Fig. 6: Sample of Celadon Long Chuan discovered from south of Iran in Williamson collection (Toufiqian, 2021: 198).



شکل ۵: سلادن لانگ‌چوان مکشوف از شهر بلقیس اسفراین (نیک‌گفتار، ۱۳۹۴).

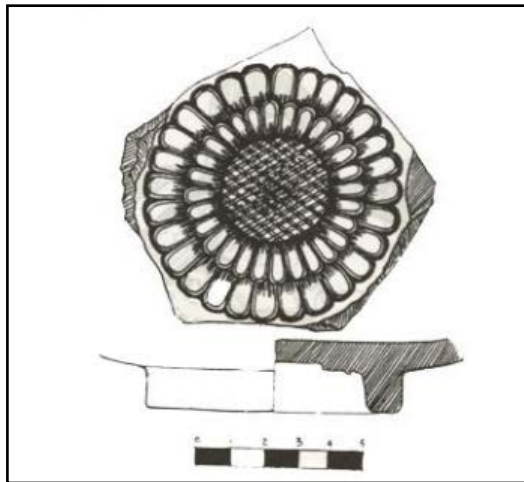
Fig. 5: The Longchuan Celadon discovered from the Shahr-e Belqays Esfarayen (Nikgoftar, 2014).

قطعه سلادن شماره ۳: کف یک ظروف از نوع کاسه‌های عمیق با کف تراش‌خورده و فاقد لعاب و داخل ظرف دارای تزئین‌های استامپی به شکل گل‌های صد تومانی (گل‌های هزارپر) می‌باشد (شکل ۷)، (نیک‌گفتار، ۱۳۹۱: ۲۳۲). این قطعه ظرف از لحاظ فرم و تزئینات قابل مقایسه بانمونه کیش (شکل ۸)، (فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۴۶)، قلعه‌سنگ سیرجان (افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸۳، طرح ۱۲ و ۲۸).



شکل ۷: کاسه سلادن مکشوف از شهر تاریخی بلقیس (نیک‌گفتار، ۱۳۹۱: ۲۳۲).

Fig. 7: Celadon bowl discovered from the Shahr-e Belqays Esfarayen (Nikgoftar, 2011: 232).



شکل ۸: نمونهٔ سلادن لانگ چوان مکشوف از کیش (فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۴۶).
 Fig. 8: Sample of Celadon Long Chuan discovered from Kish (Faizi & Mehjoor 2013: 146).

۳-۱. سلادن گونه لانگ چوان

این‌گونه داری بدنه‌ای محکم و متراکم با خمیرسنگی خالص و لعابی سبز و ضخیم است که تمام سطح داخلی و خارجی سفال غیر از پایه حلقوی را می‌پوشاند. رنگ لعاب، طیف وسیعی از سبز و روشن مایل به فیروزه‌ای تا سبز زیتونی تیره و روشن را دربر می‌گیرد (Priestman, 2013: 664). این ظروف از نوع قطعات کشف شده داری کف حلقوی برخی از ظروف گونهٔ لانگ چوان بدون لعاب بود و رنگ به صورت قرمز می‌باشد که به این ظروف با کف حلقوی قرمز اطلاق می‌گردد (Pope, 1956: 153). کاسه‌هایی با پایهٔ حلقوی بدون لعاب از فرم‌های شاخص قرون هفتم و هشتم هجری قمری است که نمونه‌های از آن از هرمز و کیش کشف شده و عموماً بر کف داخلی ظروف، نقوش گیاهی در زیرلعاب کنده شده است (افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸۱-۱۸۴). سلادن گونهٔ لانگ چوان در جنوب غربی استان ژجیانگ چین و در منطقهٔ وسیعی که لانگ چوان نیز یکی از آن‌ها بود، تولید می‌شد (Priestman, 2005: 299). از قرن هفتم تا نهم هجری قمری تجارت لانگ چوان در جنوب ایران پرونق بود و قطعات سفال بیشتر در مناطقی از قبیل: میناب، هرموز، جزیرهٔ کیش متمرکز بود و در یک الگوی پراکنش گسترده‌تر، سفال وارداتی از چین تا مناطق داخلی جنوب ایران و فراتر از شبه جزیرهٔ بوشهر هم معامله می‌شد (Zhang, 2018: 85).

۲. گونهٔ سفال چینی آبی-سفید

۲-۱. تاریخچهٔ سفالینه‌های چینی آبی-سفید

اولین ظروف آبی-سفید چینی در قرن اول میلادی در استان «هونان» در سلسلهٔ تانگ تولید شد و این سفالینه‌ها در واقع چینی نیستند و به صورت سفال‌هایی با پوشش سفید متمایل به سبز و لعاب کبالت آبی ساخته شده‌اند و تکنیک ساخت این ظروف برای چندین قرن به فراموشی سپرده شده بود.

براساس اسناد تاریخی و باستان‌شناسی، کبالت ایرانی در دورهٔ سلسلهٔ سونگ (۹۶۰-۱۲۷۹ م.)، به دلیل دادوستد تجاری سرزمین‌های اسلامی از طریق جادهٔ ابریشم به چین صادر شده و در تولید پرسلان‌های چینی «جینگ دزن»، از آن بهره بردند. چینی‌ها حتی بر آن رنگ «آبی کبالتی» نام «محمدی» نهاده‌اند. این خود مؤیدی بر صادرات این رنگ به چین می‌باشد (Bailey, 1996a: 7). احتمالاً کبالت از طریق ایران از معادن کبالت کاشان به چین صادر شده است (Watson, 1987: 7).

304). در دوره ایلخانان هم‌زمان با سلسله یوان در چین، در ایران در سفالینه‌های ایلخانی از آبی کبالت یا لاجوردی جهت تزئین سفالینه‌های سفید بوم نهایت استفاده را برده‌اند و از نواقص و مشکلات به وجود آمده از این رنگ در زیرلعاب آگاهی کامل داشتند (شاطری و حیدری، ۱۳۹۴: ۳۹)؛ و رساله‌ای توسط «کاشانی» در این زمینه به رشته تحریر درآمده است و در توصیف این رنگ آمده است: «ششم سنگ لاجوردست که به اصطلاح صنایع سلیمانی گویند. معدن او بر قریه قمصرست در کوه‌های ظاهر کاشان و به زعم ایشان از مستخرجات سلیمان‌النبی است علیه‌السلام و آن مانند نقره طلسم درخشنده بود در غلاف سنگی سیاه که از و لون لاجورد آید؛ مثل آبگینه و غیره...» (کاشانی، ۱۳۸۶: ۳۳۹). تا قبل از دوره ورود مغولان به سرزمین چین، ورود این‌گونه سفالینه‌های آبی-سفید خیلی کم بوده است، شاید با ورود مسلمانان از جمله صنعتگران غیرچینی به همراه مغولان به این سرزمین و وجود حکام مسلمان در این مناطق استفاده گسترده از آبی-سفید رشد و بالندگی پیدا کرده است (بحرانی‌پور، ۱۴۰۱: ۷).

در اواخر سلسله یوان (۱۲۷۱-۱۳۶۸ م.)، پرسیلن‌های چینی آبی-سفید در کوره‌های سفالگری توابع جینگ دزن تولید شده‌اند که به نظر می‌رسد از همان ابتدا، جهت صادرات یا دست‌کم برای بازارهای غیرچینی شکل گرفته‌اند (Bailey, 1996a: 7)، از این روی تولیداتشان طوری بوده که از لحاظ تزئین باسنت‌های اسلامی است (Moldley, 1975: 31). به روایت «ابن بطوطه»، سفرنامه‌نویس قرن هشتم هجری قمری در شهر زیتون و چین‌کلان سفال‌های چینی تولید و به مناطقی چون: هندوستان و مغرب صادر شده‌اند (ابن بطوطه، ۱۳۶۱: ۷۳۳).

در ربیع‌الاول سال ۸۲۰ ه.ق. «ایلچیان پادشاه ختای دایمینگ خان رسیدند. کلانتران ایشان بی‌باچین، جان‌باچین، ینیق‌باچین قریب سیصد سوار تحف و بیلاکات که پادشاه ختای فرستاده بود، از شانقار (شاهین) و اطلس و کمخا و ترغو و آلات چینی و ساز پنج‌نی و غیره رسانیدند» (حافظ‌ابرو، ۱۳۸۰: ۶۶۵)؛ هم‌چنین در نقاشی‌های دوره تیموری در ضیافت‌های درباری شیراز عهد دوره «سلطان ابراهیم تیموری»، شاهنامه مکتب شیراز حدود ۸۴۸ ه.ق. موزه هنر گلیولند تصاویری از سفالینه‌های آبی-سفید به نمایش درآمده است (بحرانی‌پور، ۱۴۰۱: ۲۰)؛ و هم‌چنین در دوره مینگ مؤلفی به نام «فی‌سشین» از منابع چینی عهد مینگ به نام Hsing-cha sheng lan بررسی کلی راه‌یابی دریایی با ستاره‌ها (تألیف به تاریخ ۱۴۱۶ م. ۸۱۹ ه.ق.) را نگاشته و در آن واردات هرمز را چینی‌آلات آبی-سفید، طلا و نقره، پرند و پرنیان، پچک، بنزوئین، چوب صندل و فلفل یاد کرده است (کاوئس و پتاک، ۱۳۸۳: ۶۸ و ۶۹). این مطالب نشانگر رونق تجارت ظروف آبی-سفید چینی در دوره تیموری بین ایران و چین است.

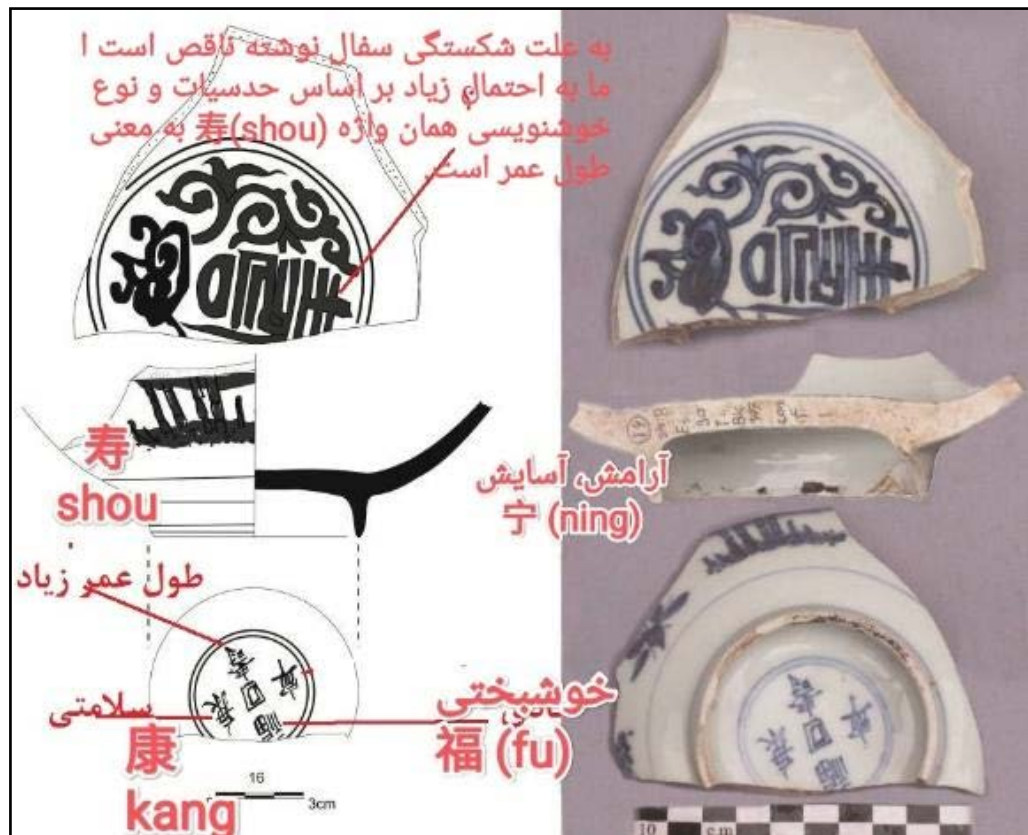
در دوره صفویه، «اولتاریوس» که در سال ۱۰۴۶ ه.ق. ۱۶۳۷ م. در ایران حضور داشته، دو تاجر چینی را در شهر اردبیل درحال فروش ظروف چینی مشاهده کرده است. در این دوره مقدار و تنوع سفال‌هایی که از چین به ایران وارد می‌شد، به اندازه‌ای بود که گاه حکام آسیای مرکزی و غربی از طریق ایران به این ظروف دست می‌یافتند (نوروزی و خزاعی، ۱۴۰۱: ۴۶). احداث عمارت چینی خانه در آرامگاه «شیخ صفی‌الدین اردبیلی» شاهد دیگری بر حضور قابل توجه به هنر چینی در قلمرو صفویان است (همان: ۴۹).

۲-۲. ظروف چینی از نوع آبی-سفید در شهر تاریخی اسفراین

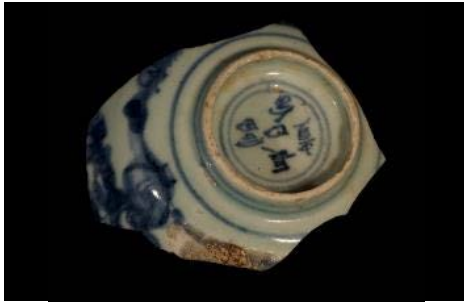
طی چند فصل کاوش باستان‌شناختی در شهر بلیقیس قطعات فراوانی از سفال‌های آبی-سفید یافت شده که در بین آن‌ها تعدادی از آن‌ها با توجه به ساختار فنی و تزئینات (نیک‌گفتار، ۱۳۹۳: ۱۳۴-۱۳۵) از نوع تجاری می‌باشد. صادرات گسترده این‌گونه سفال‌ها به شهرها و بنادر خاور نزدیک از خلال سده ۱۲ تا ۱۹ م. است (کبیری و همکاران، ۱۴۰۱: ۶۶). حضور این‌گونه سفال‌ها نمایانگر ارتباط

مستقیم تجاری ایران و چین در دوره‌های یادشده است (دانشپورپور، ۱۳۷۶). گرچه تاکنون ظرف سالمی طی کاوش‌ها به دست نیامده است؛ ولی غالب قطعات، وصالی شده و طرح‌هایی درخور مطالعه، تهیه گشته است. ساختار فنی این سفالینه‌ها، نوع نقوش، شکل، علامات بازرگانی و خطوط چینی، محتوای نوشته‌ها بر روی ظروف چینی شهر تاریخی بلقیس به ما اطلاعات مفید و ارزشمند تاریخی، هنری، دینی از زمان‌های گذشته می‌دهد که این سفالینه‌ها به شرح ذیل هستند.

ظرف شماره ۱: قسمتی از یک کاسه چینی آبی-سفید، خمیره چینی کاملاً سفید، چرخ‌ساز، سطح داخل و خارج کاسه دارای نقش است. در مرکز این کاسه دو دایره که در وسط آن یک گیاه به دو شاخه به صورت قرینه در دو طرف یک کتیبه چینی به شکل پیچ‌درپیچ و به شکل دهن اژدری تزئین شده‌اند که یکی از قرینه‌ها به دلیل شکستگی ظرف بخش اعظمی از آن از بین رفته است. در سطح بیرونی ظرف نیز دارای نقوش به شکل گیاه یا ابر دیده می‌شود، کف ظرف از نوع حلقوی تراش خورده لعاب‌دار می‌باشد. در وسط کف پایه‌دار دو خط به صورت دایره ترسیم گردیده که در مرکز دو دایره تودرتو که در پیرامون آن چهار کلمه چینی به نام «آرامش و آسایش»، «طول عمر زیاد»، «خوشبختی» و «سلامتی» نوشته شده است (شکل ۹). این ظرف از لحاظ ساختار فنی، شیوه و نوع تزئینات قابل مقایسه با نمونه چینی مکشوف از فساط (شکل ۱۰) در مجموعه «Pongrass Collections» (<https://www.ucl.ac.uk>)، با مجموعه ژانگ (شکل ۱۱) در تایوان (<https://www.pongrasscollections.com>) و نمونه جیاچینگ (شکل ۱۲) و مشابه نمونه‌های قلعه الموت (کبیری و همکاران، ۱۴۰۱: ۶۷). از لحاظ دوره زمانی این قطعه ظرف احتمالاً متعلق به سلسله «جیاچینگ» (۱۵۲۲-۱۵۶۶ م.) باشد.



شکل ۹: قطعه ظرف چینی از نوع آبی-سفید با نوشته‌های چینی مکشوف از ارگ شهر تاریخی بلقیس (فرجامی و نیک‌گفتار، ۱۳۹۰).
 Fig. 9: Fragment of a blue-white porcelain dish with discovered Chinese writings from the historical city Belqays (Farjami & Nikgoftar, 2010).



شکل ۱۱: قطعه سفال متعلق به سلسله مینگ (https://pongrasscollections.com).
 Fig. 11: A piece of pottery belonging to the Ming Dynasty (https://pongrasscollections.com).



شکل ۱۰- ظرف متعلق به جیاجینگ مکشوفه از فسطاط (https://www.ucl.ac.uk).
 Fig. 10: A dish belonging to Jiajing discovered from Fustat (https://www.ucl.ac.uk).



شکل ۱۲: ظرف متعلق به جیاجینگ (WWW.Pinterest.com).
 Fig. 12: Dish belonging to Jiajing (WWW.Pinterest.com).

ظرف شماره ۲: این قطعه ظرف، طی کاوش‌های باستان‌شناختی از ترانشه (AO-AQ) 123- con44 125 به دست آمد (نیک‌گفتار، ۱۳۹۳: ۱۳۴). قسمتی از پایه، بدنه، لبه و کف بشقاب آبی-سفید، چرخ‌ساز، لبه کاملاً متمایل به خارج و کنگره‌ای، داخل و خارج بشقاب دارای نقش است. لبه داخلی دارای نقوش لوزی شکل بین خطوط موازی است. خارج لبه نیز دارای دو خط موازی و مزین به نقوش به شکل ابر، قسمت داخلی و بیرونی بشقاب دارای تزئینات تراش، قسمت پایه ظرف دارای نقوش اسلیمی پیچ‌درپیچ، در کف پایه دارای دو خط به صورت دایره که در بین آن نوشته چینی بوده که دو گوشه از کلمه به ندرت قابل تشخیص می‌باشد (شکل ۱۳)؛ احتمالاً واژه چینی «du – ming-nlen- zuo» یعنی ساخت دوره مینگ نوشته شده باشد. کف بشقاب دارای دو خط نیم‌دایره و یک نیم‌دایره دیگر درون آن نقش شده است. سبزه و پیچک‌های طولماری، نقش عمده کف ظرف را تشکیل می‌دهد. این ظرف قابل مقایسه با نمونه چینی مکشوف از جزیره هرمز می‌باشد (شکل ۱۴)، (دانشپور، ۱۳۸۷).



شکل ۱۳: بشقاب چینی مکشوف از کاوش‌های شهر تاریخی بلقیس (نیک‌گفتار، ۱۳۹۳: ۱۳۴).
 Fig. 13: A Chinese plate discovered from the excavations the historical city Belqays (Nikgoftar, 2013: 134).



شکل ۱۴: بشقاب چینی مکشوف از کاوش‌های جزیره هرمز (دانشپور، ۱۳۸۷).
 Fig. 14: A Chinese plate discovered from the excavations of Hormuz Island (Danshpur, 2007).

بحث و تحلیل

در کاوش‌های باستان‌شناختی شهر تاریخی اسفراین تعدادی قطعه سفال چینی کشف گردید که نشان‌دهنده حضور بازرگانان خارجی و تجارت بی‌وقفه آنان در این شهر حکایت دارد. این سفالینه‌ها از نوع سلاذن، آبی-سفید می‌باشد. سلاذن، یکی از مهم‌ترین تولیدات هنرمندان سفالگر در کشور چین می‌باشد که از سلسله «هان» شروع و تا قرن ۱۷م. ادامه داشته است (Vansten, 1988: 203). تولید این‌گونه ظروف در دوره سونگ، یوان و مینگ هم ادامه داشته که با تولید گسترده آبی-سفید در دوره مینگ از رونق می‌افتد (Deng, 2011: 49). سفال نوع یوئه با لعاب زیتونی از قرن سوم تا ۱۲م. در «نینگ شائو کینگ»^۲ ساخته می‌شد و دلیل نام‌گذاری آن هم به دلیل تولید در شهر «یوئه زد»^۳ است. «ابن خردادبه» در قرن سوم هجری قمری در اثر معروف خود مسالک و ممالک از سفال سبزرنگ به عنوان یک کالای وارداتی از چین یاد می‌کند (ابن خردادبه، ۱۳۷۰: ۵۲). این‌گونه سفال در مسیر ارتباط دریایی ایران و چین در ساحل شرقی آفریقا از شانگا، در جنوب ایران از سیراف به دست آمده است (فیضی و مهجور، ۱۳۹۳: ۱۳۵).

دومین‌گونه سفال سلاذن، سفال «لانگ چوان» که در دوره سونگ شمالی آغاز و در دوره مینگ به صورت گسترده و با کیفیت خیلی بالا تولید می‌شده است؛ این‌گونه در استان شیجیان در جنوب غرب چین و استان فوجیان در بیشتر از ۵۰۰ کوره سفالگری تولید می‌شده است و محدوده گسترده‌ی تجارت آن در: سیراف، شوش، هرمز، مهرویان، سیرجان، کرمان، ری، نیشابور، گرگان، استخر شناسایی شده است (توفیقیان، ۲۰۹: ۱۴۰۰).

در کاوش‌های باستان‌شناختی شهر تاریخی اسفراین جمعاً چهار قطعه سفال سلاذن به دست آمده است که یک عدد از نوع یوئه (قرون سوم-چهارم هجری قمری) و بقیه از نوع لانگ چوان (قرن ششم و هفتم هجری قمری) می‌باشد. با بررسی و مقایسه این‌گونه سفال‌ها می‌توان گفت تجارت در دشت اسفراین علاوه بر مناطق همجوار با مناطق فرامنطقه‌ای به شکل مستقیم یا غیرمستقیم کماکان از قرن سوم با چین وجود داشته است؛ با توجه به افزایش تعداد سفال لانگ چوان مربوطه به قرن ششم و هفتم هجری قمری و از سوی اشاره اسناد تاریخی مبنی بر حاکمیت خاندان جویی بر این شهر، روابط حسنه آن‌ها با خاندان چنگیز و واگذاری حکومت بخش غربی خراسان به این خاندان (جویی، ۱۳۸۲، ج. ۲: ۲۲۲) و سفر سیاسی-اقتصادی این خاندان به شمال چین مغولستان (همان: ۲۲۲) و از سوی کشف سکه‌های از این دوره از مناطق همجوار (نیک‌گفتار و بهنامفر، ۱۳۸۷) و فرامنطقه‌ای (ТЮНИБЕКЯН, 2003) می‌توان گفت به دلیل روابط فرامنطقه‌ای قوی در این دوره، سفال لانگ چوان از طریق راه تجاری جاده ابریشم که اسفراین هم در یکی از این شاخه‌های مهم تجاری قرار داشته (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۶۶؛ ابن حوقل، ۱۳۶۵: ۱۸۸؛ جبهانی، ۱۳۶۷: ۱۴۹؛ المسالک، ۱۳۶۷: ۲۲۲) وارد این شهر شده است. با توجه به وارداتی بودن و از سویی به دلیل نایب بودن آن‌ها، می‌توان گفت این‌گونه سلاذن‌ها برای طبقات خاص در این شهر تولید شده‌اند.

از سفالینه‌های دیگر که پس از سلاذن در چین و سرزمین‌های اسلامی به صورت چشمگیر دیده می‌شود، سفال آبی-سفید یا ظروف معروف به «چینگ بای»^۴ است که تولید این ظروف از دوره سلسله یوان در ایالات جی جیانگ، جیان شوی، یوسی و جیانگ‌شان عمومیت یافت، اما بهترین نوع آن در ایالات جیندجن در شهر چین خوا (چین-هوا) که مربوط به کوره‌های امپراتوری بود (بحرانی‌پور، ۱۴۰۱: ۸). حجم بزرگی از این‌گونه سفال از طریق «گوانتجو» (کانتون) به وسیله تجار مسلمان به بازارهای تجاری آسیای جنوب غربی تجارت گردید (توفیقیان، ۲۱۲: ۲۱۲).

شواهد باستان‌شناسی نشان می‌دهد که از اواخر قرن ۱۳م. ظروف چینی سبز یا بشقاب‌ها و کاسه‌های چینی آبی-سفید در نمای مقبره‌های ستون‌دار و گنبدی، که هر دو سازه‌های تدفین مختص گروه‌های ممتاز و خاص بودند، کار می‌کردند (Zhao, 2015). در مجلس پذیرایی دانگ‌داجی

(مرزبان امپراتور یونگلو) در حدفاصل کامل تا سکجو، از سفیران «سلطان شاهرخ تیموری» در سال ۸۲۵ هـ.ق. «خم‌ها و خمه‌های چینی و صراحی‌های خرد و بزرگ از چینی و نقره و زر در پهلوی گور که (طبل مقدس بزرگ)» قرار داشت (حافظ‌ابرو، ۱۳۸۰، ج. ۴: ۸۲۵-۸۲۳).

از شواهد ارزشمند بودن این سفالینه‌ها، آن است که در بین هدایای که صاحب‌منصبان کشورها و حتی حکام محلی و نیز مقامات برای شاهان می‌فرستادند به چشم می‌خوردند، مانند هدایای علاالدوله ذوالقدر (حاکم منطقه البستان واقع در آنتولی) که «از اسباب جبهه خانه و فراش خانه و خیمه سرپرده از زربفت و ختایی و اطلس ختایی» برای «شاه اسماعیل اول» فرستاد (شکری، ۱۳۵۰: ۱۱۹).

پيامد استفاده از ظروف چینی در زندگی اجتماعی را می‌توان از گزارش سیاحان دریافت که از استفاده فرودستان از ظروف چینی سخن می‌گویند. در هنگام چیدن سفره برای شاه و مهمانانش که از موارد تشریفاتی مهم بود، ظروف چینی در ردیف ظروف طلا قرار داشتند و برای تشریحات و مخلفات دیگر از کاسه و پیاله‌های چینی استفاده می‌کردند. افزون بر این، اگر فرد تشنه بود، در ظروف چینی برایش آب می‌ریختند؛ هم‌چنین این ظروف غذا را تا مدتی گرم نگه‌می‌داشتند در ایام محرم نیز در مراسم‌ها اغلب ظروف چینی و قاشق‌های چوبی سر سفره می‌آوردند (سیوری، ۱۳۶۳: ۱۴۱).

در کاوش‌های باستان‌شناختی در شهر بلقیس، ۲ قطعه سفال آبی-سفید شناسایی شد که با توجه به تزئینات و ساختار فنی به اواخر دوران تیموری و صفویه به دوره مینگ در چین متعلق است که احتمالاً از طریق دریا به صورت غیرمستقیم توسط تجار وارد شهر اسفراین شده است؛ با توجه به اشاره اسناد تاریخی و داده‌های باستان‌شناسی فوق‌الذکر در مورد اهمیت، ارزش و کاربری این ظروف و ازسوی نقوش و خطوط به کار رفته و بررسی ساختار فنی ظروف که مؤید غیربومی بودن آن می‌باشد، می‌توان گفت این ظروف به سفارش یا استفاده طبقه ثروتمند و اشراف در این شهر ساخته شده است.

همراه با حضور نقوش چینی از قبیل ققنوس در سفالینه‌ها، اشاره اسناد تاریخی مبنی بر حضور حکام این شهر در شمال چین و از همه مهم‌تر کشف سکه‌های اوایل ایلخانی در مناطق خارج از ایران، از جمله ترکمنستان و کشف ۸۰۰ سکه با بیش از ذکر نام ۵۰ ضربخانه در منظر پیرامونی این شهر می‌توان گفت.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالعه و بررسی قطعه سفالینه‌های چینی در شهر تاریخی بلقیس اسفراین، تاکنون دو سفال شاخص از نوع سلاذن و آبی-سفید (فغفوری) به دست آمده است؛ گروه اول، سلاذن‌ها است که با مقایسه تطبیقی این‌گونه سفالینه از لحاظ ساختار فنی از قبیل: نوع خمیره، نوع لعاب و فرم ساخت با نمونه سلاذن‌های به دست آمده از محوطه‌های دوران اسلامی از قبیل: سیراف، مهروبان، کیش، نیشابور و بندر نجیرم می‌توان گفت این نوع سلاذن‌ها وارداتی و غیربومی بوده و از لحاظ گاهنگاری از نوع یوئه ولانک چوان هم‌زمان با دوره سامانیان تا اواخر ایلخانی است. افزایش تعداد سلاذن از نوع گونه لانک چوان همراه با دیگر شواهد باستان‌شناسی و اسناد تاریخی مؤید شکوفایی و رونق شهر این شهر و بیانگر یک ارتباط تجاری فرامنطقه‌ای و جهانی است.

از نمونه سفال‌های دیگر که صحبت از آن شد، سفالینه‌های آبی-سفید است؛ با توجه به مطالعات تطبیقی و بررسی فنی آن‌ها این‌گونه هم وارداتی و غیربومی است. با توجه به اشارات اسناد تاریخی مبنی بر تخریب بلقیس اسفراین در حمله تیمور و عدم رونق آن، می‌توان گفت حضور این‌گونه سفال در این شهر مربوط به اواخر دوره تیموری و اوایل دوره صفویه است که در این فاصله

زمانی این شهر دوباره رونق داشته است. با توجه به بررسی و مقایسه‌گونه شناختی سفالینه‌ها که شباهت تام به سفالینه مکشوف از هرمز، تایوان و نمونه‌های به دست آمده از شمال آفریقا دارد می‌توان گفت، احتمالاً این سفالینه‌ها به صورت غیرمستقیم و فرمانطقه‌ای و جهانی از چین به بندر هرمز و از طریق شاهراه جنوب-شمال و از طریق راه تجاری جرجان-طوس که در این دوره توسط «امیرعلی شیر نوایی» مرمت و بازسازی شده وارد شهر اسفراین شده است. با توجه به کمیاب بودن، کیفیت ساخت، مضامین و نقوش و از سویی اشارات اسناد تاریخی مبنی بر استفاده از این ظروف در ضیافت‌های شاهانه یا گورهای سلطنتی و از سوی کشف این قطعات از ارگ و در خانه‌های اعیانی، می‌توان گفت این ظروف منحصر به طبقات ممتاز و مرفه در شهر تاریخی اسفراین تعلق داشته است.

به طور کلی نوشته‌های چینی در سفالینه‌های آبی-سفید شهر اسفراین به شرح ذیل می‌باشند؛ متن ظرف شماره ۹، نوشته کف داخل ناقص و ناخوانا و متن کف بیرون ظرف کلمه چینی به نام «آرامش، آسایش»، «طول عمر زیاد»، «خوشبختی» و «سلامتی» است. متن ظرف شماره ۱۳ با مقایسه و گونه شناختی واژه چینی du - ming-nlen- zuo، یعنی ساخت دوره مینگ نوشته شده است.

سپاسگزاری

از سرکارخانم تهمینه بازدار (استادیار زبان‌ها و ادبیات آسیای شرقی) جهت خوانش واژه‌های چینی روی سفالینه که انجام دادند، قدرانیم و هم‌چنین از خانم اکرم رشیدی برای طراحی سفالینه‌ها سپاسگزاریم.

درصد مشارکت نویسندگان

با توجه به استخراج مقاله از رساله دکتری نویسنده اول، جمع‌آوری مطالب برعهده ایشان، و نگارش به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

1. Ming
2. Ning-shaxoing
3. Yuezhou
4. Qingbai

کتابنامه

- ابن بطوطه، (۱۳۶۱). سفرنامه ابن بطوطه. ترجمه محمدعلی موحد، چاپ سوم، انتشارات علمی فرهنگی.
- ابن خردادبه، ابوالقاسم عبدالله بن عبدالله، (۱۳۷۰). المسالک و الممالک. ترجمه حسین قراچانلو، تهران.
- ابن حوقل، یاقوت، (۱۳۴۵). صورةالارض. ترجمه دکتر جعفر شعار، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- افضل، زینب؛ خان‌مرادی، مژگان؛ و کریمیان، حسن، (۱۴۰۰). «گونه‌شناسی و گاهنگاری سالن‌های به دست آمده از بررسی باستان‌شناختی دشت سیرجان: بندر تاریخی نجیرم».

- پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، (۱۱) ۲۸: ۱۹۶-۱۷۳. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2020.21820.2152>
- اصطخری، ابوالحسن ابراهیم، (۱۳۴۰). مسالک و ممالک. به کوشش: ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- امامی، امین؛ خنجری، رضا؛ و نقوی، سوگند، (۱۳۹۸). «ساختار شناسی و مینرالسفال سلاذن به دست آمده از بندر تاریخی حریره در جزیره کیش». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۱ (۱): ۱۷-۱.
- <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.71075>
- بی‌نا، (۱۳۸۴). فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، استان خراسان شمالی: شهرستان اسفراین. تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی و وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
- بحرانی پور، علی؛ یوکائیچی، یاسوهیرو؛ و تاتسویا موری، تاتسویا، (۱۳۹۳). پیمایش، بررسی و تحقیق میدانی تنگه هرمز. اداره میراث فرهنگی هرمزگان.
- بحرانی پور، علی (۱۴۰۱). «کاسه فغفوری در بارگاه ایلخان وشاه». تاریخنامه ایران بعد از اسلام، ۱۳ (۳۲): ۳۳-۱. <https://doi.org/10.22034/jiiph.2022.41627.2111>
- توفیقیان، حسن، (۱۴۰۰). «پژوهشی در تاریخ تجارت دریایی ایران و چین نمونه مطالعاتی: بندر تاریخی نجیرم». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۱ (۳۱): ۲۱۵-۱۹۱. <https://doi.org/10.22084/nb.2021.21925.2156>
- دانشپورپور، فخری، (۱۳۷۶). یادنامه گردهمایی باستان‌شناسی شوش. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- زارعی، محمد ابراهیم؛ عامریان، حمید؛ و نیک‌گفتار، احمد، (۱۳۹۵). «طبقه‌بندی گونه سفالینه‌های لعاب‌دار قرن ۲ تا ۴ ه.ق. کشف شده از شهر تاریخی بلقیس (اسفراین کهن)». مطالعات باستان‌شناسی، ۸ (۱): شماره پیاپی ۱۳: ۵۷-۷۶. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2016.59495>
- جیهانی، ابوالقاسم، (۱۳۶۹). ترجمه علی عبدالسلام کاتب، با تعلیقات: فیروز منصوری، آستان قدس رضوی.
- حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله، (۱۳۸۰). زبدة التواریخ. تصحیح و تعلیق: سیدکمال حاج سید جوادی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد.
- حمیری، محمد بن عبدالمنعم، (۱۹۸۴ م)، الروض المعطار. تحقیق: دکتر احسان عباس، الطبعة الثانية، بیروت: مکتبه البنان.
- جوینی، عطا ملک بن محمد، (۱۳۸۵). تاریخ جهانگشای. تصحیح و تنظیم: محمد بن عبد الوهاب قزوینی، دنیای کتاب.
- سهرابی، غلامرضا، (۱۳۱۰ ه.ش.). «تاریخ و افسانه شهر اسپرایین - معروف به شهر بلقیس». روزنامه نوبهار، ۳۳: ۵۲۳.
- سیوری، راجر، (۱۳۶۳). ایران عصر صفوی. ترجمه کامبیز عزیزی، تهران: مرکز.
- شاطری میترا، (۱۳۹۴). «حوزه‌بندی گونه نقش‌کنده در گلابه در ایران (مطالعه موردی: حوزه شرق و جنوب شرق)». دومین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، دوره دوم، دانشگاه بیرجند.
- شکری، یدالله، (۱۳۵۰). عالم آرای صفویه. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- عباس آبادی عربی، محبوبه؛ صدقی، یاسین؛ بهشتی، سید ایرج؛ و عابدی، اکبر، (۱۳۹۷). «بررسی پتروگرافی سفال‌های اسلامی شهر بلقیس اسفراین، خراسان شمالی». مطالعات باستان‌شناسی ایران، ۱۰ (۱ شماره پیاپی ۱۷): ۱۵۵-۱۶۷. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2018.215741.142330>
- فرجامی، محمد؛ و نیک‌گفتار، احمد، (۱۳۹۰). «گزارش فصل چهارم شهر تاریخی بلقیس اسفراین». آرشیو پایگاه شهر بلقیس، اسفراین (منتشر نشده).

- کاشانی، ابوالقاسم عبدالله، (۱۳۸۶). عرایس الجواهر و نفایس الاطایب. به‌کوشش: ایرج افشار، تهران: انتشارات المعی.
- کاوتس، رالف؛ و پتاک، رودریش، (۱۳۸۳). هرمز در منابع دوره یوان و مینگ. ترجمه مهرداد وحدتی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- کامبخش‌فرد، سیف‌الله، (۱۳۸۶). سفال و سفالگری در ایران (از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر. تهران: نشر ققنوس.
- کمال‌هاشمی، رضا، (۱۳۹۲). «مطالعه سفال‌های دوران اسلامی مکشوفه از شهر بلقیس». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان (منتشر نشده).
- کریمی، فاطمه؛ و کیانی، محمد یوسف، (۱۳۶۴). «هنر سفالگری دوره اسلامی ایران». چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز باستان‌شناسی ایران.
- مقدسی، (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم. ترجمه علینقی وزیری، چاپ اول، تهران: نشر کاویان.
- مشیریپور، محمد، (۱۳۴۶). «گزارش گمانه‌زنی خرابه‌های شهر بلقیس (اسفراین)». وزارت فرهنگ و هنر، اداره کل فرهنگ و هنر خراسان (منتشر نشده).
- منشی، اسکندربیگ، (۱۳۷۷). عالم آرای عباسی. ج ۱ و ۲، تصحیح: دکتر محمداسماعیل رضوانی، چاپ اول، تهران: دنیای کتاب.
- نوروزی، جمشید؛ و خزائلی، نرگس، (۱۴۰۱). «سنجه گونه‌های روابط ایران و چین در دوره صفویه». تاریخ ایران، ۱۵ (۲): ۴۳-۶۳. <https://doi.org/10.52547/irhj.15.2.43>
- نیک‌گفتار، احمد، (۱۳۹۱). «گزارش فصل پنجم شهر تاریخی بلقیس اسفراین». آرشیو پایگاه شهر بلقیس، اسفراین (منتشر نشده).
- نیک‌گفتار، احمد، (۱۳۹۴). «گزارش فصل ششم شهر تاریخی بلقیس اسفراین». آرشیو پایگاه شهر بلقیس، اسفراین، (منتشر نشده).
- نیک‌گفتار، احمد، (۱۴۰۰). «سفال لعاب پاشیده در شهر بلقیس». خراسان نامک: مقالات باستان‌شناسی، تاریخ و معماری خراسان در نکوداشت مقام علمی استاد رجبعلی لباف‌خانیک، پدیدآوران: مسعود طاهرزاده، میثم لباف‌خانیک، محمد مهدی امینی‌قمی، مینا گلستانی تهران، چاپ اول، ناشر: خانه اندیشمندان علوم انسانی: ۴۳۲-۴۱۸.
- نیک‌گفتار، احمد؛ و بهنام‌فر، محمد حسن، (۱۳۸۷). معرفی و شناسایی سکه‌های ضرب اسفراین. مشهد: انتشارات راهیان سبز.
- وحدتی، علی‌اکبر، (۱۳۸۶). «گزارش گمانه‌زنی برای تعیین حریم شهر بلقیس، اسفراین». تهران: بایگانی مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور.
- وحدتی، علی‌اکبر، (۱۳۸۹). پژوهش‌های باستان‌شناختی در شهر بلقیس. چاپ اول، بجنورد: انتشارات اداره کل میراث فرهنگی خراسان شمالی.

- Abbas Abadi Arabi, M., Sedki, Y., Beheshti, S. & Abedi, A., (2017). "Petrographic investigation of Islamic pottery from city Belqays Isfarayen, North Khorasan". *Journal of Iranian Archeology Studies*, 10 (1: 17): 155-167. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2018.215741.142330> [In Persian]

- Afzali, Z., Khanmoradi, M. & Karimian, H., (2021). "Typology and Chronology of Celadons Obtained During Archeological Survey in Sirjan Plain: the historical port of

Najiram”. *Iranian Scientific and Archaeological Research Quarterly*, 11 (28): 173-196. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2020.21820.2152> [In Persian]

- Aubin, J., (1971). “Réseau pastoral et réseau caravanier. Les grand’routes du Khurassan à l’époque mongole”. *Le monde iranien et l’Islam*, 1: 105-130.

- Bahrani-pour, A., Yukaichi, Y. & Mori, T. (2013). “Azer and Aban”. Survey, investigation and field research of Strait of Hormuz. [In Persian]

- Bahrani-pour, A. H., (2022). “Faghfuri bowl in the court of Ilkhan and Shah”. *Scientific Quarterly of History of Iran after Islam*, 13 (32): 1-33. <https://doi.org/10.22034/jiiph.2022.41627.2111> [In Persian]

- Chen, K., (2000). *Chinese porcelain: art, elegance and appreciation*. San Francisco, Long River Press.

- Daneshpour Paror, F., (1997). “Finds of porcelain vessels in Hormuz Island and the role of this island in Iran-China trade”. *Memoir of Susa Archeology Meeting*, Tehran: Cultural Heritage Organization: 158-127. [In Persian]

- Deng, Y., (2011). *Ancient Chinese invention*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Dewar, R., (2002). *Stoneware*. Pennsylvania, University Pennsylvania Press.

- Emami, M., Khanjar, R. & Naghavi, S., (2019). “Material Characteristics and Mineralogy of Celadons from the Ancient Port of Harireh, Kish Island; Trace of Maritime Trade from China to Persian Gulf”. *Journal of Archaeological Studies*, 11 (1): 1-17. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.71075> [In Persian]

- Faizi, M. & Mahjour, F., (2015). “The First Yue Celadon in Iran and its Distribution Pattern in the Early Islamic Period”. *Journal of Archaeological Studies*, 6 (2): 131-148. [In Persian]

- Farjami, M. & Nikgoftar, A., (2011). “Report of the fourth Season of the historical city Belqays Isfarayen”. Archive of the city of Belqays, Isfarayen (Unpublished). [In Persian]

- Hafiz-i, A., (2001). *Zobadeh al-Tawarikh*. Corrected by: Seyyed Kamal Haj Seyyed Javadi, Tehran: Ministry of Culture and Guidance. [In Persian]

- Himyarī, M., (1984). “al-Rawd al-Mi’tar Fi Khabar al-Aqtar”. Dr. Editor by: Ehsan Abbas Published by Bayrūt: Maktabat Lubnān, 1975.

- Ibn-e Batutta, R., (1983). *The Travels*. Translate by: Mohammad Ali Mohad, third edition, Scientific and Cultural Publications. [In Persian]

- Ibn-e Howqal., (1966). *Surat al-Arz*. Translated by: Jafar shoar, Tehran: Published by: Bunyad-i Farhang-i Iran. [In Persian]

- Ibn-e Khurdzabah, A., (1991). *Masalek va al-mamalek*. Translate by: Hossein Karachanlou, Tehran. [In Persian]

- Ištakhri, I.-ibn M., (1961). *Masalek va al-mamalek*. edited by: Iraj Afshar and published, Tehran: Translation and publishing company. [In Persian]

- Jeihani, A., (1990). *Ashkal al-Alam*. Translated by: Ali Abdulsalam Katab,

with comments by: Feroz Mansouri, Published by: Astan Quds Razavi. [In Persian]

- Joyni, A., (2006). *History of Jahangisha Jovini*. edited by: Shahrokh Mousavian based on correction, Allameh Mohammad Qazvini, Tehran: Daстан. [In Persian]

- Kamal Hashemi, R., (2012). “Study of Islamic potteries from Shahr-e Belqays”. MA, dissertation, University of Sistan & Balochistn (Unpublished). [In Persian]

- Kambakhsfard, S., (2007). *The pottery in Iran from the beggening of eolithic to contemporary*. Tehran: Ghoghnoos. [In Persian]

- Karimi, F. & Kiani, M. Y., (1985). *The Iranian art of pottery in Islamic era*. Tehran: first edition, Tehran: Center of Archaeology of Iran. [In Persian]

- Kashani, A., (2007). *Arais al-Jawahar and Nafais al-Ataib*. By: Iraj Afshar, Tehran: Al-Ma’i Publications.

- Kavets, R. & Petak, R., (2013). *Hormuz in Yuan and Ming period sources*. Translated by: Mehrdad Vahdati, Tehran: University Publishing Center.

- Lee, E., (1956). “The Celadon tradition”. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 43 (3): 46-52.

- Maqdisi, (1982). *Ahsan al-Taqasim fi Marafah al-Aqalim*. Translated by: Alineghi Vaziri, first edition, Tehran: Kavian Publishing House. [In Persian]

- Medley, M., (1974). “Yuan Porcelain and Stoneware”. *Faber and Faber*: 63-102.

- Moshirpour, M., (1967). “Speculation report of the ruins of Belqays (Isfarayen)”. Ministry of Culture and Arts, General Department of Culture and Arts of Khorasan (Unpublished). [In Persian]

- Nikgoftar, A. & Behnamfar, M., (2008). *Identification and Introduction of Coins Minted in Esfarayen*. Mashhad: Rahian Sabz Publications. [In Persian]

- Nikgoftar, A., (2011). “Report of the fifth Season of the historic city of Belqays Isfarayen”. Archive of the city of Belqays, Isfarayen (Unpublished), [In Persian]

- Nikgoftar, A., (2014). “Report of the sixth Season of the historical city of Belqays Isfarayen”. Archive of the city of Belqis, Isfarayen. (Unpublished), [In Persian]

- Nikgoftar, A., (2021). “Glazed pottery in Shahr-e Belqays”. *Khorasan Namek: Archeological articles, history and architecture of Khorasan in the criticism of the scientific position of Professor Rajab Ali Labafkhaniki*, Authors: Masoud Taherzadeh, Maisham Labafkhaniki, Mohammad Mahdi Aminiqomi, Mina Goleštani, Tehran, first edition, publisher: House of Humanities Thinkers: 418-432. [In Persian]

- Nowrozi, J. & Khazaeli, N., (2022). “Measuring the types of relations between Iran and China in the Safavid period”. *Iranian History*, 15 (2): 43-63. <https://doi.org/10.52547/irhj.15.2.43> [In Persian]

- Pope, J. A., (1956). *Chinese Porcelain from the Ardbil Shrine*. Freer Gallery of Art. Washington. <https://doi.org/10.5479/sil.182488.39088015143605>

- Priestman, S. M. N., (2005). “Settlement & Ceramics in Southern Iran: An Analysis

of the Sasanian & Islamic Periods in the Williamson Collection”. M. A. Thesis: Durham University (Unpublished).

- Priestman, S. M. N., (2013). “A Quantitative Archaeological Analysis of Ceramic Exchange in the Persian Gulf and Western Indian Ocean, AD c.400 – 1275”. PhD Thesis, University of Southampton (Unpublished).

- Secretary, S., (1998). *Alam Arai Abbasi*. vol. 1 and 2, edited by: Dr. Mohammad Ismail Rizvani, first edition, Tehran: World Book.

- Shatari, M., (2014). “Zoning of the type of carvings in Gulabeh in Iran (Case study: East and South-East region)”. *Second National Archeology Conference of Iran*, Second Session, Birjand University. [In Persian]

- Shokri, Y., (1971). *Safaviyeh Scholars*. Tehran: Iranian Culture Foundation.

- Siori, R., (1984). *Safavid Iran*. Translated by: Kambizaazizi, Tehran: Center.

- Sohrabi, G., (1931). “The article “History and legend of the city of Sprain - known as the city of Belqis”. *Nobahar newspaper*, 33: 523. [In Persian]

- Tampeo, M., (1989). *Maritime Trade between China and West: An Archeological Study of the Ceramics from Siraf (Persian Gulf): to 12th Century A.D.* David Brown Book Company.

- Tofighian, H., (2021). “The Research in the Iran-China Maritime Trade Case Study: The Najirom Historical Port”. *Iran's Scientific Quarterly and Archaeological Research*, 11 (31): 191-215. <https://doi.org/10.22084/nb.2021.21925.2156> [In Persian]

- Tregear, M., (1987). *Chinese ceramics in the Ashmolean Museum: an illustrated handbook to the collections*. Oxford, Ashmolean Museum.

- Untitled, (2005). *Geographical culture of the settlements of the country, North Khorasan province: Isfarayen city*. Tehran: Publications of the Geographical Organization and the Ministry of Defense and Armed Forces Support. [In Persian]

- Vahdati, A., (2007). *Speculative report for determining the boundaries of Belqis city, Isfarayen*. Tehran: Archives of the National Cultural Heritage Organization Document Center. [In Persian]

- Vahdati, A., (2010). *Archaeological Investigations in Shahr-e Belqays*. First edition, Bojnord: Publications of the General Department of Cultural Heritage of North Khorasan. [In Persian]

- Valenstein, S. G., (1989). *A Handbook of Chinese Ceramics*. Rev. and enl. Ed. New York: Metropolitan Museum of Art: Distributed by: H. N. Abrams.

- Watson, O., (2004). “Chinese-Iranian relations: mutual influence of Chinese and Persian ceramics”. *Encyclopaedia Iranica*, V (5): 455-457.

- Whitehouse, D., (1968). “Excavations at Siraf: first interim report, Iran”. *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 6: 1-22. <https://doi.org/10.2307/4299597>

- Whitehouse, D., (1971). “Excavation at Siraf: frouth interim report, Iran”. *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 9: 1-17. <https://doi.org/10.2307/4300434>

- Whitehouse, D., (1976). "Kish, Iran". *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 14: 146-147. <https://doi.org/10.2307/4300551>
- Whitfield, R. & Chan, T., (2009). *National Museum of Korea*. Seoul: National Museum of Korea.
- Wilkinson, Ch. K., (1973). *Nishabur: pottery of the early Islamic period*. New York, Metropolitan Museum of Art.
- Williamson, A., (1987). "Regional Distribution of Medieval Persian Pottery in the light of Recent Investigations". In: J. Allan and C. Roberts (eds.), *Syria and Iran: Three Studies in Medieval Ceramics*, Oxford University Press: 10-22.
- Won-Bok, L., (2009). *Royal ceramics of Goryeo Dynasty*. Seoul: National Museum of Korea.
- Yun, Y., (2005). *The Gompertz and other collection in the Fitzwilliam Museum*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Zarei, M., Amrian, H. & Nikgoftar, A., (2015). "Classification of the type of glazed pottery from the 2 th to 4th century AH. A. discovered from the historical city of Belqis (Old Isfarayn)". *Journal of Archaeological Studies*, 8 (1: 13): 57-76. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2016.59495> [In Persian]
- Zhang, R., (2018). "Chinese Ceramic Trade Withdrawal from the Indian Ocean: Archaeological Evidence from South Iran". *Journal of Multidisciplinary Studies in Archaeology*, 6: 73-92.
- Zhao, B., (2015). "Chinese-style ceramics in East Africa from the 9th to 16th century: A case of changing value and symbols in the multi-partner global trade". *Afriques*, <https://doi.org/10.4000/afriques.1836>
- ТЮНИБЕКЯН, В., (2003). *ДРЕВНИЕ И СРЕДНЕВЕКОВЫЕ МОНЕТЫ ТУРКМЕНИСТАНА*: Обзор истории денежного обращения в Центральной Азии на примере монетных кладов, найденных на территории Туркменистана, Киев.
 - <https://ponggrasscollections.com>
 - <https://www.ceramicsartorscience.co.uk>